

Milan Rastislav Štefánik, člověk a legenda

Články a rozhovory
z bratislavského a pražského
tisku posledních let

Mirka Kernová

Milan Rastislav Štefánik: milovaný a zatracovaný
Sme, 21. júla 2005

Posmrtný príbeh

Svedectvá a mýty okolo Štefánikovy smrti

O Milanovi Rastislavovi Štefánikovi:
rozhovor s historikom Dušanom Kováčom

Pavel Kosatík

Štefánik, obtížný zakladatel
Lidové noviny, 25. října 2003

Pavel Kosatík

Apoštol zrodu státu: Milan Rastislav Štefánik (1880-1919)
Týden, 2. srpna 2004

Dušan Kováč [rozhovor]

Nežná revolúcia bola vyhandlovaná
Pýta sa Mirka Kernová
Český a slovenský svet, 14. marca 2005

Přílohy

Ferdinand Peroutka

Štefánikova smrt, *Lidové noviny*, 2. prosince 1933
Převzato v *Budování státu: československá politika v letech popřevratových*, díl 2., část druhá: *Rok 1919*, Praha, František Borový, 1934, str. 904-13.

Martin Kučera

[heslo "Milan Rastislav Štefánik"], *Politická elita meziválečného Československa, 1918-1938: kdo byl kdo*, Fr. Kolář a kol., Praha, Pražská edice, 1998, str. 257-59.

Pro bližší zájem o M. R. Štefánika :
knižní publikace z posledních let (zde str. 12)

Výbor statí a rozhovorů sestavený u příležitosti
přednáškového turné dr. Kováče ve Švýcarsku
počátkem října 2005

Institut européen de l'Université de Genève

Centre d'archives européennes
Case postale 191
CH-1296 Coppet

Téléphone +41.22-960 71 12
Télécopie/fax -960 71 11
Internet : www.unige.ch/ieug/

Courriel : lubor.jilek@ieug.unige.ch

Mirka Kernová

Milan Rastislav Štefánik: milovaný a zatracovaný
Sme (Bratislava), 21. júla 2005

<http://www.sme.sk/c/2306274/Milan-Rastislav-Stefanik-milovany-a-zatracovany.html>

“Štefánik je heroizovaný a škodí to jeho odkazu,”
hovorí historik Dušan Kováč, ktorý sám považuje
Štefánika za jednu z najvýznamnejších postáv
slovenskej histórie

Na otázku, kto je najvýznamnejšou osobnosťou slovenských dejín, väčšina Slovákov povie: Milan Rastislav Štefánik. 21. júla uplynie od jeho narodenia 125 rokov, a tak je tu opäť príležitosť na množstvo vyhlásení, odvolávanie sa na jeho odkaz, pripomínanie, že práve tá a tá strana či politik kráčajú v jeho šlapajach, bijú sa za jeho česť a pamiatku či nehynúcu slávu.

Na jeho odkaz nadväzujú konzervatívci, čechoslovakisti, národnári aj matičiari, pri jeho hrobe pravidelne salutujú vo svojich typických uniformách neofudáci. Portrét Štefánika zdobí päťtisíc korunáčku, jeho busta nejednu kanceláriu, práve pod portrétom hrdého generála dáva televíziám interviu Ján Slota. K Štefánikovi sa hlásia skrátka všetci.

Známy neznámy

Po komunizme, ktorý sa snažil vymazať Štefánika z historickej pamäte, prišiel začiatkom deväťdesiatych rokov opačný extrém. Hneď po roku 1989 sa na jeho počesť premenúvali ulice, školy, bustami sa ozdobovali priechyly, najvyššie štátne vyznamenanie je Rad M. R. Štefánika, parlament prijal zákon o jeho zásluhách. Politici rýchlo pochopili, že oháňať Štefánikom sa oplatí.

V skutočnosti však vedia Slováci o Štefánikovi málo. Poznajú jeho notoricky známy portrét vo francúzskej uniforme a pozitívne učebnicové vlastnosti. Málo kto však vie, že mal zdravotné problémy, že bol sklamaný z udalostí, ktoré nastali po roku 1918, že bol zmietaný vnútorným rozporom medzi svojou konzervatívnou výchovou a liberalizmom, ku ktorému privoňal v moderných francúzskych salónoch. Alebo že mal zvláštnu povahu, ktorá ho hnala vždy k prepínaniu síl, a to aj napriek tomu, že vedel, že je vážne chorý. Aj keď po revolúcii sa o ňom napísalo viac odborných biografii, o jeho živote sa nenatočil žiaden seriózny dokument.

Štefánik bol krátko pred smrťou na vrchole kariéry – bol francúzskym generálom, uznávaným diplomatom, vedcom a zakladateľom štátu, čakalo ho kreslo vo vláde. Nevyjasnená tragická smrť prispela k vyrábaniu desiatok mýtov okolo jeho smrti. Od nešťastnej náhody, zlyhania techniky, cez zákernú vraždu, zostrelenie Čechmi, až po samovraždu. Aká bola pravda, to sa už asi sotva dozvieme. Faktom ostáva, že Štefánik sa stal kultovým hrdinom. Od svojej smrti až po súčasnosť bol buď velebený, alebo zatracovaný. Stredná cesta v jeho prípade neexistovala.

Prečo vznikol zo Štefánika mýtus? “Aj preto, že mnohí nie sú ochotní ho študovať, zamýšľať sa nad ním. Ľudia ho berú ako sochu, ako symbol. Ide o meno, ide o obraz – v generálskej čiapke. Málokto Štefánikov odkaz naozaj študuje,” hovorí historik Dušan Kováč, ktorý sa osobe Štefánika podrobne venuje. “Potrebujeme Štefánika nie ako kamennú sochu v generálskej čiapke, odolávajúcu akýmkoľvek vplyvom, tvrdú a jasnú od začiatku, ale Štefánika ako živého človeka z mäsa a kostí, Štefánika ako dušu hľadajúcu a citlivú.”

Posmrtný príbeh

Štefánika až do nástupu komunizmu hodnotili pozitívne. Hneď po smrti sa stal súčasťou učebnicových osnov, jeho busty postupne pribúdali na celom Slovensku. Na výročia jeho smrti sa konali spomienkové oslavy. Mali ho radi čechoslovakisti aj národnári. Jedni pri ňom vyzdvihovali založenie Československa, druhí ako obhajoval Slovákov. Počas druhej svetovej vojny jeho meno niesla nejedna vojenská jednotka či pancierový vlak.

Za prvej Československej republiky ho verejne skriticizoval len známy novinár a filozof Ferdinand Peroutka. V roku 1933 zverejnil článok, kde Štefánika označil za potenciálneho monarchistu, človeka, ktorý si nevážil demokraciu, založenú na princípe rovnosti medzi ľuďmi. Štefánika považoval za populistu, videl v ňom potenciálneho diktátora. Peroutkov článok vyvolal vlnu pobúrenia¹.

Prví, ktorí mali so Štefánikom vážnejší problém, boli ľudáci. V roku 1939 pri májových oslavách na Bradle sa objavil transparent, podľa ktorého bol Štefánik jasným symbolom zlikvidovaného Československa. Ľudáci ho ako symbol síce nezavrhlí, no jeho spojitosť s Československom sa snažili ignorovať. Výsledkom toho bolo, že Tisova vláda dala z jeho pamätníka v Bratislave odstrániť českého leva.

Pre komunistov neprijateľný

Komunistom začal Štefánik prekážať, hneď ako sa dostali k moci. Dôvodov bolo viac. Jedným z nich podľa historika Kováča bolo, že Štefánikovo meno sa spájalo so vznikom Československa, ktoré sa vnímalo negatívne, lebo to nebol socialistický štát.

Navyše, Štefánik otvorene upozorňoval na nebezpečenstvo ruského bolševizmu. “Bolševizmus je ne-

gáciou demokratizmu.... Bolševizmus je prejavom chorobným, apokalyptickým chaosom, v ktorom sa prejavujú hrubé, najnižšie pudy. Hovorím vám to z hĺbky duše: boj proti bolševizmu vo všetkých jeho prejavoch musí prevládať v našej morálke,” povedal Štefánik, keď sa vrátil z Ruska.

“Tento antibolševizmus mu po roku 1948 vyčítali najviac. Nastalo celoslovenské odstraňovanie jeho sôch. Štefánik mizol tak z piedestálov, ako aj z učebníc. “Do polovice sedemdesiatych rokov odstránili nielen sochy, ale skoro všetky pamiatky na Štefánika, pamätné tabule, názvy ulíc. Osirelo a začalo pustiť aj Bradlo,” napísal Ľubomír Lipták v eseji Rošády na piedestáloch. “Prázdne miesta zaplnili prevažne neutrálne fontány, plastiky, parčíky. Akoby tu zapracoval predsa len akýsi vnútorný ostych alebo rezerva – čo ak niekedy...”

Podobný osud čakal obce, ktoré niesli jeho meno. V roku 1960 boli Štefánikovce premenované na Rovinku a Štefánikovo na Javorinku. Celonárodné spomienkové oslavy na Mohyle na Bradle sa zakázali. Dokonca i minierálny prameň v Sliachi, zvaný Štefánik, premenovali na Partizán.

Imperialistický špión

V roku 1951, keď bol zrušený 28. október ako štátny sviatok, sa začala kampaň, ktorá mala predstaviť známu trojicu Masaryka, Beneša a Štefánika ako spoločnosť špiónov západného imperializmu. Štefánikovo meno sa začalo objavovať v historických dielach len v negatívnom svetle. Dvorným historikom komunistického pohľadu na Štefánika bol riaditeľ Historického ústavu SAV Ľudovít Holotík, ktorý v roku 1958 napísal knihu *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. “Štefánik je tu predstavený ako špión, a to francúzskeho imperializmu; vraj plnil rôzne kontrarevolučné úlohy pod rúskom meteorologických pozorovaní v severnej Afrike, Južnej a Severnej Amerike, v Oceánii a inde. Bol vedecký hochštapler, ktorý s národným hnutím na Slovensku po odchode do cudziny prerušil styky. Jednoducho, Štefánik ako antihrdina, ako negatívna osobnosť, ktorá neposlúžila slovenským národným a československým štátnym záujmom,” povedal historik Ján Mlynárik.

Holotíkov obraz Štefánika sa zachovával aj v čase normalizácie.

V *Encyklopédii Slovenska* z roku 1981 sa zas spochybňuje jeho vedecká práca – že jeho vedecké pokusy vo Francúzsku “boli neúspešné” a že napokon keď robil rôzne meteorologické pozorovania v Afrike, Južnej a Severnej Amerike a v Tichomorí, používal ich iba na zásterku “pre rozličné kontrarevolučné úlohy”. Pritom už v roku 1966 Vedecké kolégium matematicko-fyzikálnych vied SAV zhodnotilo Štefánikovu vedeckú prácu pozitívne. V čase socializmu k dočasnej rehabilitácii Štefánika došlo len v roku 1968, vtedy o Štefánikovi písal napríklad Ľubomír Lipták.

Kult Štefánika a politici

Prečo je dnes Štefánik všeobecne obľúbený? Rôzne skupiny si ho interpretujú na svoj spôsob. “Každý si ho tak trochu prispôbil svojmu názoru a svojej myšlienkovvej i politickej orientácii. Urobili to už ľudáci

¹ Viz dotyčný článok v príloze k tomuto výboru.

po roku 1939. Zo zjavného čechoslovakistu vyrobili takmer slovenského autonomistu a z evanjelika takmer katolíka,” hovorí Kováč.

Vojtech Tuka na mohyle vítaný nebol

Mohyly na Bradle dal postaviť Štefánikov priateľ architekt Dušan Jurkovič. Pamätník bol odhalený 23. septembra 1928.

Za prvej ČSR bola mohyla starostlivo opatrovaná – navštevovali ju štátnici a vojenský hodnostári. Aj v časoch slovenského štátu na nej vždy 28. októbra zaviala československá zástava. V roku 1939 sa na oslavy 20. výročia Štefánikovej smrti chystal na Bradle aj predseda vlády slovenského štátu Vojtech Tuka, chcel predniesť slávnostnú reč. Výbor na prípravu osláv však poslal do Bratislavy protest, v ktorom uvádzal, že nemôže prevziať zodpovednosť za priebeh osláv a Tukovu bezpečnosť a žiadal, aby rečníka vymenili. V predvečer osláv štyria občania Košarísk vyvesili pred vchodom na mohyly tabuľu s nápisom: “Kto si rúcal to, čo Štefánik budoval, nevkrôč sem, lebo toto miesto pre každého Slováka sväté!” Tuka nakoniec na mohyly neprišiel.

Komunisti Štefánika v láske síce nemali, ale siahnuť na mohyly si nedovolili. No nijako ju nepropagovali, nechali ju svojmu osudu v nádeji, že spolu so Štefánikom postupne upadne do zabudnutia. Mohyly chátrala, až v roku 1968 sa podarilo presadiť, aby bola zapísaná do záznamu národných kultúrnych pamiatok. V roku 1988 bola pred mohyľou odhalená pamätná tabuľa, čím komunistický režim uznal zásluhy Štefánika na vzniku spoločného štátu. Vtedy sa aj začalo s generálkou opravou, ktorá bola ukončená až v roku 1996.

V máji 1989 vystúpili disidenti vedení Jánom Čarnogurským a Hanou Ponickou s iniciatívou za úplnú rehabilitáciu M. R. Štefánika. Hneď po novembri sa na Ponickéj podnet uskutočnilo prvé zhromaždenie verejnosti na Bradle. Postupne sa mohyly stala miestom oficiálnych návštev, ale aj púť matičiarov. Na mohyly išiel v deň svojej inaugurácie aj prezident Rudolf Schuster – a výstup opakoval každý rok.

Mýty okolo smrti Štefánika

M. R. Štefánik zomrel počas leteckej havárie 4. mája 1919 pri Vajnorochoch. Presná príčina havárie nebola nikdy objasnená. Otáznikov je aj 86 rokov po jeho smrti veľa. S pravidelnou periodicitou sa v médiách objavujú “najnovšie” a “zaručené” pravdy o jeho smrti.

Svedectvá francúzskych vojakov

Daniel Lévis

Svedectvo Štefánikovho pobočníka, poručíka francúzskej armády, ktorý ho čakal v Bratislave: “Lietadlo bolo teraz nad našimi hlavami a pripravovalo sa na pristátie. Z paluby nás už pozdravovali mávaním rúk. Všetko vypadalo, že prebieha normálne ... naraz sme videli, ako pristávajúce lietadlo začalo opäť stúpať; zrejme pilot v poslednom okamihu považoval za vhodnejšie letisko ešte raz obletieť, aby ho lepšie obhliadol. Na vtedajšie obdobie lietadlo bolo veľmi ťažkým strojom. Motory neboli

dost' silné, aby ho utiahli... lietadlo stratilo rýchlosť počas zbytočného vzostupu zamierilo ťažko k zemi, kam sa napokon zrútilo a začalo horieť.”

generál Maurice Janin (1934)

(jeho svedectvo zverejnil roku 2001 historik Dušan Kováč): Štefánik spáchal samovraždu. Bezprostredným dôvodom bolo sklamanie a depresia, vyvolaná neúspešnou sibírskou misiou z konca roku 1918 v kombinácii so stále sa zhoršujúcou chorobou. Jeho vnútorný konflikt navyše umocnila parížska roztržka s Benešom, týkajúca sa zahraničnopolitickej orientácie budúceho Československa. Svojím spôsobom sa cítil aj nedocenený a odsunutý na vedľajšiu koľaj.

Verzie historikov

Eudovít Holotík (1958)

“... po prilete cudzieho lietadla nad Bratislavou začali niektorí vojaci bratislavskej posádky protileteckú paľbu v presvedčení, že ide o maďarské lietadlo. Talianska trikolóra, ktorá je podobná maďarskej, bola nepochybne príčina strelby na lietadlo.” Za Štefánikovu smrť je zodpovedná “kontrarevolučná psychóza československej buržoázie”, ktorá vraj vyvolala nespravodlivú vojnu a začala intervenciu proti Maďarskej republike rád.

Václav Král (1954)

Intervenční válka československé buržoasie proti Maďarské sovětské republice v roce 1919 z roku 1954: Štefánik bol na zoskok alebo násilím donútený, alebo ho z lietadla vyhodili. “Vzhľadom na to, že tu boli z talianskej strany politické dôvody na odstránenie Štefánika, a vzhľadom na to, že lietadlo pilotovali talianski letci, zdá sa pravdepodobné, že vinu nesú Taliani.”

Ján Mlynárik (1969/1990)

Prikláňa sa k verzii leteckých odborníkov. Štefánika nezostrelili, ale zahynul v dôsledku ťažkých manévrovacích schopností lietadla typu Ca 3 Caproni. Štefánik letel lietadlom typu Caproni, ktoré mali vysokú “havarijnosť”. Sám syn konštruktéra Caproniho na tomto type lietadla zahynul. Preto robilo oblúk, pri ktorom stratilo rýchlosť a zrútilo sa. Štefánik, keď videl nebezpečenstvo, vyskočil z lietadla, alebo bol z lietadla vymrštený.

Jan Rychlík

v diele *Češi a Slováci ve 20. století* 1997: “Rôzne nepodložené tvrdenia o tom, že lietadlo Štefánika bolo zostrelené, nemajú oporu vo faktoch. Vyšetrujúca talianska vojenská komisia za príčinu havárie označila poruchu lietadla alebo zlyhanie pilota.”

Milan Stanislav Ďurica (1973/1998)

Označuje haváriu za politickú vraždu. “Je veľmi pravdepodobné, že šlo o úmyselné zostrelenie lietadla, lebo Štefánik svojimi postojmi voči Masarykovi a Benešovi v poslednej fáze odboja, najmä v otázke postavenia Slovenska, ale aj v otázke osobnej pozície v novom štáte, stal sa nepohodným partnerom, s ktorým si nevedeli rady.”

Oslavné ódy

Prejavy o Štefánikovi sú často plné vzletných slov. Spisovateľ Ladislav Ťažký napríklad pri jednom výročí predniesol: “Štefánik pre Slovákov je stále plukom, ak nie aj armádou, ktorá (už tým, že bol) stále bojuje za slovenský národ... Náš orol spadol so zlámanými krídlami do rodného hniezda, z ktorého vyletel. Telo rozbité, ešte teplé a krvavé; zem slovenská na dúšok vypila jeho životnú silu... Štefánikov duch slobody národa a jeho lásky k nemu vzlietol do výšav a podnes v krízových časoch živí národ sebedovomím a svieta mu v temnotách... Bradlo je národný maják, ktorý usmerňuje slovenskú loď plávajúcu v rozbúrených vodách svetovej histórie. ... Duch generála Milana Rastislava Štefánika drží čestnú stráž pri hrobe našej národnej histórie, odetý v legende so zástavou pravdy, ktorá, ako nás učili v starých školách, víťazí.”

Štefánikove lásky

Počas svojho života mal niekoľko vážnych aj menej vážnych známostí. “Štefánik silne pôsobil na ženy – neklamné to znamenie, že v jeho zjave bolo niečo romantické, tajomné a rytierske.” Životopisci tvrdia, že fyzickou príťažlivosťou až tak neoplýval. Bol nízky, s postupujúcou plešinou, a jeho najznámejšie portréty boli skôr zidealizované.

Jeho hlavnými zbraňami boli údajne šarm, inteligencia a úprimnosť. Hoci bol sám z chudobných pomerov, priťahovali ho ženy z lepšej spoločnosti. Počas gymnázia to bola Emília Chovanová, s ktorou si celý život dopisoval. Počas štúdia v Prahe mal pomerne vážny vzťah k Ludmile Bílej, dcére riaditeľa žižkovskej reálky. Medzi jeho pražské známosti patrila Milada – dcéra jeho profesora básnika Jaroslava Vrchlického, ale aj Mária Neumannová-Žilková, ktorá bola istý čas nielen jeho morálnou, ale aj finančnou oporou – požičala mu peniaze na hvezdársku výpravu.

Vo Francúzsku to bola najprv Antoinetta Janssenová – dcéra riaditeľa hvezdárne v Meudone, kde pracoval. Miloslav John vo svojej knihe o Štefánikovi píše, že práve cez Antoinettu a jej otca sprostredkoval Štefánik prvý kontakt Masaryka s francúzskymi politikmi. Vzťah mal aj s Yvonne Chautempsovou, dcérou známeho právnik, senátora a neskôr ministra.

Jeho životnou láskou bola talianska markíza Giuliana Benzoni, s ktorou sa oznámil, keď bol v nemocnici v Ríme na operácii žalúdka. S Giulianou sa zasnúbil a plánoval sa oženiť. Po jeho smrti pravidelne chodila na jeho mohyly na Bradlo, až do roku 1948, keď jej komunisti tieto návštevy zakázali. Posledný raz bola na Bradle v roku 1968.

O Milanovi Rastislavovi Štefánikovi sme hovorili s historikom Dušanom Kováčom

Myslíte si, že Štefánik je na Slovensku heroizovaný? Celkom určite. A škodí to hlavne jeho odkazu. Čo sa na ňom heroizuje?

Poznáme Štefánika ako modlu, sochu, ale nevnímame ho ako človeka, ktorý mal v živote neobyčajne veľa problémov, s ktorými musel zápasit' a ich prekonávať.

Vy ste zverejnili svedectvo jeho blízkeho človeka generála Janina, ktorý požadoval, aby bolo jeho svedectvo do roku 2000 utajené. Prečo?

Janin predpokladal, že v roku 2000 už bude slovenská spoločnosť taká, že jeho svedectvo pre ňu nebude problém. Ukazuje sa, že sa zmýlil, je to problém. Janin bol presvedčený, že Štefánik spáchal samovraždu. Sám by som to tak jednoznačne netvrdil, ale ako historik som mal povinnosť toto svedectvo zverejniť.

Ak by Štefánik chcel spáchať samovraždu, bol by zodpovedný aj za smrť dvoch talianskych spoločníkov, ktorí s ním boli v lietadle.

To bol Janinov najväčší morálny problém. V správe vyšetrovacej komisie sa hovorí, že lietadlo už pristávalo vo Vajnoroch, no znovu vzlietlo a išlo robiť nový oblúk. Je dokázané, že Štefánik nezohrel v lietadle ako tí dvaja. Podľa Janinovho svedectva možno vytvoriť hypotézu, že Štefánik z lietadla vyskočil a dvaja spoločníci sa mu v tom snažili zabrániť. Došlo k nejakej šarvátke, lietadlo sa stalo nevládnuteľným a havarovalo.

Ako sa vy pozeráte na túto hypotézu?

Považujem ju za možnú, ale nikdy by som netvrdil, že to tak-to naozaj bolo. Ľudia však o tom odmietajú vôbec uvažovať. Narušilo by to obraz o Štefánikovi ako hrdinovi bez bázně a hany.

Aký bol Štefánik, aké mal problémy?

Bol mužom kontrastov. Na jednej strane to bol exaktný vedec, na druhej strane lyrik a romantik. Na jednej strane bol mužom 20. storočia, na druhej ostával niekde v storočí predchádzajúcom. Voľnomyšlienkar, ktorý vyrastal v hlboko nábožensky založenej rodine. Cestovateľ a svetobežník, ktorý všade myslel na svoju rodnú vlasť. Bol to predovšetkým človek neobyčajnej vôle. Ak si niečo zaumienil, nehľadal výhovorky, prečo sa to nedá, ale cesty, ako to vykonať.

Netrápilo ho, že bol popri Benešovi na druhej kolaji?

Áno. Štefánik a Beneš boli rivalmi. Masaryk bol niekde nad nimi. Štefánik dosť zle niesol, že Beneš, ktorý len sedí v Paríži v kancelárii a viac-menej úraduje, kým on behá po svete, sa viac dostal do Masarykovej priazne. To sú také ľudské záležitosti. Štefánik bol navyše veľmi chorý. Mal operovaný žalúdok, no operácia sa veľmi nepodarila, často omdlieval. Bol na pokraji fyzických síl. Navyše cieľ, za ktorý bojoval, tu už bol – a to bolo Československo a on sa v tej chvíli ocitol akoby mimo všetkého. Janin ako dobrý psychológ videl, ako sa Štefánik trápi, ako nevidí východisko, mal záchvaty, zároveň znásobené psychickými problémami.

Všetci sú ochotní pobiť sa pri interpretácii jeho smrti, ale pre mňa je Štefánik zaujímavý tým, čo robil, ako žil.

Ako ho hodnotíte vy?

Je to nesporné jedna z najväčších slovenských osobností. Ak sledujeme pozorne jeho život, môžeme názorne vidieť, ako Štefánik rástol s náročnými úlohami. Čím ťažšie a zložitejšie úlohy plnil, tým viac rástol a dozrieval aj ako človek.

Pavel Kosatík

Štefánik, obtížný zakladatel

Lidové noviny, 25. října 2003, str. 13-14.

Orientace

Podle některých svědectví spáchal třetí otec zakladatel Československa v roce 1919 sebevraždu

Kdo byl Milan Rastislav Štefánik? Vynálezce, hvězdář, svůdce žen, vojenský pilot, francouzský generál... Pozadí jeho tragické smrti v roce 1919 zůstává dosud nejasné.

Mezi trojicí zakladatelů Československa se Milan Rastislav Štefánik vyjímá vedle Masaryka a Beneše jako ten "černý vzadu" – tvář známá z idealizovaných portrétů nebo poštovních známek, jinak ovšem člověk veřejnosti dokonale lhostejný. Zčásti za to může sám – před první světovou válkou ho v Čechách znala jenom hrstka lidí a 4. květen 1919, který měl být datem slavného návratu domů, mu přinesl smrt. Bez osobní zkušenosti ho bylo obtížné milovat, získal si tedy jen (trochu chladnou) úctu. Pak přišel i o ni, tak jak se většina okolností provázejících vznik ČSR postupně nořila do oparu lhostejnosti.

Postava z verneovek

Pokud ho dnes máme v povědomí, připomíná spíš člověka, který jako by vypadl z verneovek, třeba z *Robura Dobyvatele*: co si záměnil, to splnil, na souši i ve vzduchu, a přitom zůstával podivuhodně, romanticky sám. Ale také v dobách Štefánikovy největší prvorepublikové slávy se o některých jeho názorech a činech nemluvilo. Chodilo se okolo nich po špičkách.

Syn evangelického faráře ze slovenských Košarisk začal poznávat dospělý svět v Praze, kde na přelomu devatenáctého a dvacátého století studoval astronomii. Tehdy se v hlavním městě nosila šarže "mladý Slovák": znamenalo to prudce dýchat, ohnivě se dívat a být temperamentním hlasatelem nějaké vznosné ideje. Štefánik tuto roli, přisuzovanou zvenčí, přijal, ovšem v omezené míře: prudkost a nevypočitatelnost se v něm pojila s vážností, takže třeba známí Ludmily Bílé, dcery ředitele žižkovské reálky, kterou si namluvil, o něm brblali nudně: "Lebeda jakýs takýs, chodí nám za našou děvčicí."

Když se měl na schůzích slovenských studentských spolků vymezit vůči krajanům, moravským Slovákům, říkal: "Ja som Uhor." Dokázal si získat srdce lidí, na kterých mu záleželo, hlavně žen; zároveň však jako kdyby si potřeboval udržovat od většiny lidí vzdálenost. Podle všeho pro něj bylo těžké vytvářet si vztahy jako rovný s rovným; v tom smyslu byl "předurčený" k tomu, aby se stal vůdcem.

Věřil, že je na světě proto, aby ostatním lidem zlepšil život. Snažil se, rád třeba vynalézal; jednou vymyslel samočinnou výhybku, kterou bylo možné ovládat z kabiny řidiče tramvaje, takže šofér nemusel do deště. Když se ho jindy jeho Ludmila (Lola) ptala, jestli bude muset po svatbě vařit, ujistil ji, že nikoliv, neboť právě pracuje na vynálezu pilulky, která lidstvu nahradí přirozenou stravu.

Jeho naivní idealismus se mísil s vnitřní opravdovostí v poměru, jenž byl společensky přitažlivý. Chodil na přednášky Masarykovy a Gollovy, znal se s celou rodi-

nou Jaroslava Vrchlického, který ho v roce 1904 jako proděkan pražské filozofické fakulty (kde se astronomie studovala) promoval. Zamiloval se do Vrchlického dcery a postupně do mnoha dalších žen. V Praze si uvědomil, že budoucnost Slováků je ve spojení s Čechy.

Jako hvězdář neměl v Praze uplatnění, a tak odjel do Paříže, kde strávil několik dalších roků v blízkosti špičkového astrofyzika Janssena, proslulého pozorováními hvězd z vlastní skromné observatoře na vrcholu Mont Blancu. Štefánik měl od malička špatné zdraví – trpěl srdeční slabostí, měl problémy se žaludkem, mnohokrát musel být operován, míval dlouhá období, kdy několikrát denně omdlával, rozčilením i vyčerpáním. Vystoupit s takovým hendikepem na vrchol Mont Blancu, stejně jako pobývat v nadmořské výšce 4800 metrů byl heroický výkon, Štefánik si ho však několikrát zopakoval. Přepínání bylo jeho standardem, v politice i mimo ni.

V honbě za pozorovatelskými zážitky pak procestoval svět: budoval observatoře a meteorologické stanice a při tom všem za peníze francouzské vlády (francouzské občanství získal v roce 1912) plnil v koloniích i úkoly, aby se tak řeklo, špiónážního charakteru. V roce 1910 našel nový domov na Tahiti, kam odejel pozorovat Halleyovu kometu. Uvažoval o tom, že by na ostrově mohly vzniknout kokosovníkové plantáže, o něž by se starali kolonisté ze Slovenska. Ve slovenských exulantských novinách v USA publikoval inzerát, jímž krajanů na Tahiti pozval; odpovědělo mu několik desítek slovenských rodin. Kdyby nevypukla první světová válka, Štefánik by se patrně v Pacifiku usadil s nimi; zakoupil pro ten účel dokonce jeden z tahitských ostrovů a plánoval, že tam prožije zbytek života.

Hrdina odboje

Po vyhlášení mobilizace nastoupil službu ve francouzské armádě. Až do prosince 1915 tam působil jako letec, létal jako průzkumný a stíhací pilot na francouzské a srbské frontě. Asi by nebylo chybou představit si ho jako "báječného muže na létajícím stroji": rozhazoval nad nepřátelskými liniemi letáky, a když měl pocit, že to nestačí, občas shodil na nepřítele i granát; měl pověst muže, který za kniplem hodně riskuje a zničí mnoho strojů, což však bylo vnímáno i jako jedno z označení pro chrabrost.

Jeho kariéra letce skončila v prosinci 1915. Tehdy se v Paříži prvně setkal s Benešem. Beneš nebyl voják (ani Masaryk), snad proto byl Štefánikův scénář gradace zahraniční akce tak převratný: aby Čechoslováci získali západní velmoci na svou stranu, musejí je přesvědčit, že jim jde o stejnou věc, že dokážou být jejich efektivními spolubojovníky. To se zdálo těžké, protože na konci roku 1916 většina válčících Čechů a Slováků bojovala v rakouské armádě, tedy proti zemím Dohody. Štefánik znal řešení: jako voják věděl, že v dohodových státech je rozptýleno na čtvrt milionu českých a slovenských zajatců. Pokud by tito muži byli zorganizováni jako vojsko o síle dejme tomu padesáti až sto tisíc mužů, měl by exil pádnější argument pro vznik státu než dosavadní nároky opřené o české historické právo.

Ač Slovák, byl v trojici exilových vůdců tím nejpřesvědčenějším čechoslovakistou. Razil tento termín mezi

prvními. Byl to on, kdo nejdřív prosadil, aby se první exilová Národní rada nazývala jen českou – až později Beneš rozhodl o jejím přejmenování na československou. Štefánik byl názoru, že zdůrazňováním existence Slováků se v očích Západu zbytečně ztěžuje situace exilu jako celku. Češi jsou podle něj Slováci hovořící česky a Slováci Češi mluvící slovensky, složitější to není. Věřil, že oba kmeny se mezi sebou vždycky dohodnou, protože i on sám se s Čechy (a nejen s nimi) vždy dohodl.

Během pár týdnů Štefánik zařídil Masarykovi audienci u francouzského premiéra Brianda, první v jeho životě. Třetího února 1916 Masaryk konečně mohl vysvětlit významnému představiteli Dohody svou vizi centrální Evropy bez Rakouska-Uherska. Briand pokládal Masarykovy názory za čirou utopii, slib získat vojáky z českých a slovenských zajatců a nasadit je na západní frontě však byl něco jiného. Štefánik jako jediný voják ve vedení exilu si vzal organizaci vojska (budoucích legií) na starost.

Většina mužů měla být zverbována v Rusku, kde bylo zajatců nejvíc. Pak měli být převezeni do Evropy a nasazeni pod francouzským velením. Tak začala grandiózní Štefánikova akce, na jejímž konci v létě 1918 vzniklo stotisícové vojsko, které kromě Francie zasáhlo do bojů i v Itálii a hlavně v Rusku. Při jeho budování se Štefánik zapsal do dějin několika významnými činy, z nichž tím nejdůležitějším asi byl podpis smlouvy s italským premiérem Orlandem o vzniku politicky a právně samostatné československé armády.

Samostatnost vojska implikovala samostatnost státu, pod jehož vlajkou toto vojsko bojuje. V novodobé historii se jednalo o unikátní čin: stát, který neexistoval, byl 21. dubna 1918 uznán představiteli jedné z hlavních dohodových velmocí. Uznání dalších států na sebe nechtěla dlouho čekat.

Když ho Masaryk v říjnu 1918 jmenoval do prozatímní (tříčlenné) exilové vlády, Štefánik se tím cítil spíš zaskočen než poctěn. Ukázalo se, že jeho názory na budoucí stát jsou podstatně konzervativnější než Masarykovy. Štefánik nesnášel Ameriku, nevěřil jí; Wilsonovy ideje, o které se Masaryk opíral, se mu jevily jako produkty falešného pokrokářství moderní doby. Politické uspořádání Spojených států označoval za “zakuklené tyranství nejhoršího druhu”, před kterým by dal jednoznačně přednost monarchii.

Nesouhlasil ani s ostatními Masarykovými plány: odluhou církve od státu, zavedením volebního práva žen atd. Všechna tato opatření podle něho zvyšovala nebezpečí anarchie v zemi. Nejhorší období, první měsíce po vzniku státu, navrhoval překlenout vojenskou diktaturou pod francouzským velením, která by uchránila stát před nejhoršími zmatky. Až budou s pomocí Francie poměry v zemi stabilizovány, měla by být ustavena konstituční monarchie. Štefánik dokonce začal vybírat příštího československého panovníka mezi šlechtickými rody z Francie a Itálie.

Byl to paradox: ve chvíli, kdy se sám ocitl na vrcholu (kromě toho, že byl členem vlády, mu Francouzi udělili hodnost generála), se stát, pro který poslední tři roky pracoval, vymkl jeho představám. Vymyslel si, jak své postavení opět upevní: odjede znovu k ruským legiím, které byly na podzim 1918 už v nové situaci (jejich protivníkem byli komunisté), v jejich čele Rusko osvobodí,

svrhne Lenina a pak se vrátí domů. Typická štefánikovská vize.

Když se ve druhé polovině listopadu, už po vzniku republiky, konečně objevil na Sibiři, zjistil, že morálka legií je rozvrácená; konec války v Evropě a vznik ČSR odstranily v myslích vojáků hlavní důvod prodlužování pobytu legií v Rusku. Nejčastější otázka, kterou vojáci Štefánikovi při jeho cestě po Sibiři kladli, byla: “Proč zde ještě bojujeme a nejdeme domů?” V lednu 1919, zklamaný jejich bojovou morálkou, se rozhodl pro návrat. Jeho zdravotní stav, nikdy ne dobrý, na okolnosti prudce reagoval: podle vzpomínek francouzského velitele legií Janina byl Štefánik v té době už tak vyčerpaný, že vůbec nejedl, jen pil černou kávu; denní světlo u něj vyvolávalo nervové záchvaty. Štefánikovi lékaři byli názoru, že se tak jako tak blíží jeho smrt.

Kam s ním?

Snad tolik trpěl, protože si uvědomoval, že končí doba herojů a titánů, ke kterým se počítal, a začíná období všední politiky, pro niž se nezdál disponován. Jeho kroky v posledních týdnech života se jeví chaoticky. V polovině března 1919 se objevil v Paříži, přišel dokonce na mírovou konferenci, ale mluvil hlavně o tom, že se chce co nejdřív vrátit domů. Ještě 21. března o něm Beneš uvažoval jako o svém možném zástupci na konferenci. “Já dám tisíckrát přednost jemu před Kramářem,” psal Masarykovi.

O týden později už bylo všechno jinak. Mezi oběma exilovými vůdci došlo k hádce o to, jak má vypadat budoucí zahraničně-politická orientace republiky. Beneš byl rozhodnut pro Francii, Štefánik požadoval zaměření na Itálii.

Šlo hlavně o to, která z velmocí převezme velení v rodící se československé armádě: Beneš prosazoval Francii, která nejvíc pomáhala exilu po celou dobu světové války, Štefánik namítal, že v dané chvíli (na jaře 1919) republika vojensky nejúčinněji pomáhá Itálii.

Hádka měla trapný průběh – vyvrcholila Štefánikovým obviněním Beneše z nečestnosti v přítomnosti dalších lidí. “Nemohl jsem to snést a je mezi námi konec,” napsal Beneš Masarykovi. Exilový triumvirát, který tak efektivně fungoval v dobách války, se rozpadl.

Masaryk, jenž Benešově kritice Štefánika dlouhý čas oponoval, se s jeho stanoviskem nakonec ztotožnil. 24. dubna 1919 napsal ministrovi zahraničí do Paříže, že Štefánikovi navrhně, aby se ministerstva války vzdal s odůvodněním, že poměry doma se mezitím vyvinuly jinak (vláda v Praze totiž už svého ministra obrany měla; byl jím Václav Klobučák). Prezident potom o Štefánikovi uvažoval jako o možném vyslanci v Paříži nebo Římě, neočekával však, že by Štefánik s tímto odsunutím do bezvýznamna byl spokojen. V ministrových prohlášeních z té doby se zdála převažovat rezignace a odrážel se v nich zhoršující se zdravotní stav.

Problém “kam s ním” nakonec rozhodla vyšší moc. Štefánikovým přáním bylo vrátit se na rodné Slovensko v letadle. 4. května 1919 se jeho letadlo místo přistání na vajnorském letišti u Bratislavy zřítilo. O jeho smrti v dalších letech vznikly desítky hypotéz, z nichž tou zatím poslední je asi názor francouzského generála Janina, vyjádřený sice už v roce 1932, avšak z pisatelova příkazu

zveřejněný až v roce 2000. (Na Slovensku ho přednedávnm otiskl historik Dušan Kováč.)

Podle Janina Štefánik spáchal sebevraždu – důvodem byla zhoršující se nemoc v kombinaci s depresí z neúspěšné sibiřské mise v závěru roku 1918. Neúspěch takového rozsahu byl zklamáním, jaké Štefánik do té doby nepoznal. Pařížská roztržka s Benešem jeho vnitřní konflikt ještě prohloubila. Cítil se nedoceněný, zároveň si asi netroufal na plnění “budovatelských” úkolů v osvobozené republice.

Podle svědectví Masarykovy archivářky Anny Gašparíkové-Horákové byl dokonce i Masaryk přesvědčen, že jeho ministr války odešel ze světa dobrovolně – protože prý pochopil, že jeho poslání skončilo.

Je otázka, jak by se Štefánik uplatnil za první republiky, pokud by zůstal živ. V hradní historiografii převažoval názor, že by se stal elementem republiky spíš nebezpečným. “Kdyby zůstal naživu, měl by Andrej Hlinka v něm nejvážnějšího soupeře, který by také věděl, jak musí politik na Slovensku jednat, aby byl lidem ctěn a milován,” napsal o něm Ferdinand Peroutka². “Měl mnoho předpokladů v sobě, aby se stal přívržencem diktatury a vůdcovského principu.” Byl to příkrý názor, tlumočící mínění Štefánikova rivala Edvarda Beneše, avšak odrážel křehkost československé ideje – na které se, jak se dodatečně ukázalo, nedokázala shodnout ani celá trojice jejích autorů.

Foto:Štefánik jako francouzský vojenský letec (1915)

Pavel Kosatík

Apoštol zrodu státu: Milan Rastislav Štefánik (1880-1919)

Týden, č. 32, 2. srpna 2004, str. 62-63.

Seriál *Čeští demokraté*

Ve vrcholné politice pobyl krátkou dobu, pouhých několik let, ale zanechal v ní nesmazatelnou stopu. Jako první z trojice zakladatelů Československa se brzy po své tragické smrti proměnil v mýtus, prototyp všestranného hrdiny moderní doby. Byl líčen zároveň jako muž činu i člověk myšlenky. Hrdina (válečný letec) a intelektuál (astronom). Politik, tedy mluvčí veřejného zájmu, i silný introvert. Dodnes nikdo nepopřel, že to všechno byla pravda. V jeho duchovním aristokratismu bylo dost romantického a operetního, co by z něho jinak snadno udělalo československého d'Annunzia, nebýt toho, že Štefánikův aristokratismus byl bytostný, niterný. Občas se projevoval vnějšími gesty, směřoval však k činům. Tak se Štefánikovi nepřihodilo, co se romantikům stává: v touze po činech mu neuplynul život, ale naopak vzal šanci pevně do rukou, ku prospěchu celku. Zapamatoval si ho každý, s kým se setkal. Mezi autory desítek knih o něm byli politici, diplomaté (Edvard Beneš, Štefan Osuský, Lev Sychrava), básníci, spisovatelé (Pavol Országh Hviezdoslav, Rudolf Medek), generálové (Maurice Janin), historici i protestantští kněží. Režisér Jan Svíták o něm v roce 1935 natočil hraný film. Z mnoha pomníků, které byly na jeho počest vztyčeny během první repu-

bliky, byly důležité nejméně dva: mohyla na Bradle, dílo architekta Dušana Jurkoviče, a bratislavský pomník, jehož autorem byl Bohumil Kafka.

Kouzlo osobnosti

Pocházel z rodiny evangelického faráře ze západoslovenských Košarisk. Mezi evangelíky bylo na Slovensku tradičně nejvíc přátel spolupráce s Čechy: z bible znali český jazyk stejně jako rodnou řeč a kontakt s českou kulturou pro ně byl samozřejmostí. Štefánikův vztah k českému světu prohloubila pražská studia, nejprve na technice a pak na filozofické fakultě. Mimořádně obratný ve společenském styku, uměl se Štefánik seznámit s každým, kdo mu přišel zajímavý. Pravidlem bylo, že vnitřní opravdovostí na každého udělal dojem. Ačkoliv byl drobné postavy, na kolektivních fotografiích to bývá on, kdo okolo sebe nejčastěji “cosi” vyzařuje. Kouzlo jeho osobnosti bylo založeno na tom, že nelhal: nejenom slovy, ale ani gesty, barvou hlasu či držením těla. Ve všem, co dělal, se mohl mýlit, avšak bylo zřejmé, že i v omylech je obsažen celý, úplný, nenechává si nic “do rezervy”. Jako každý, komu je svěřeno několikere nadání, byl brzy postaven před trauma osudové volby. Marie Neumannová-Žilková, jedna z jeho přítelkyň, vzpomínala, jak se na filozofické fakultě rozhodoval mezi masarykovskou opravdovostí a lartpour lartismem, jehož vyznavači podle ní tehdy byli Růžena Svobodová a František Xaver Šalda. “Vždy se lidsky ztrácel, když se s nimi spojil,” psala Neumannová, “a zesílil, když šel cestou, která vede k pravé skutečnosti.”

Mezi ženami

Po příchodu do Francie se stal světoznámým, úspěšným astronomem. Proslavily ho pobyty v observatoři na vrcholu Mont Blancu, ale také pozorování, která prováděl po světě: v Maroku, Polynésii a v Ekvádoru. Některé cesty mu pomáhala financovat francouzská vláda a Štefánik při nich, v předvečer první světové války, plnil i různé zpravodajské povinnosti. V roce 1912 získal ve zkráceném řízení francouzské občanství. Byl přijímán západoevropskou smetánkou, aristokratickou i republikánskou, jako plnoprávný člen evropské elity. Proniknout mezi francouzské a italské politiky znamenalo být stálým návštěvníkem několika prestižních salonů, které v Paříži a Římě obyčejně vedly vlivné ženské osobnosti. Po Štefánikově smrti se hodně mluvilo a psalo o tom, že přátelství vlivných žen využil, aby se prodral vzhůru. Pravda však patrně byla prostší: mnohokrát se zamiloval, sukničkářem ale nebyl. Spíš než aby milenky využíval, byl některými, například italskou markýzou Benzoniovou, s níž se dokonce zasnoubil, využit sám. Mnohé “jeho” ženy na něho vzpomínaly do konce života; některé, jako Pařížanka Louise Weissová nebo Češka Lola Šetelíková, o něm napsaly knihu. Pravda však zároveň je, že třeba Masaryk, pokud se vyjadřoval o této stránce Štefánikova života, volíval tvrdý slovník. “Míval přede mnou trochu strach pro své hochštaplerství,” vzpomínal na válečného spolupracovníka. “Bál se, že mu řeknu: co ty, dráteník, chceš s markýzou.” Expresivitu Masarykových soudů lze zčásti přisoudit tomu, že je pronášel s velkým časovým odstupem a v soukromí (zachytila je

² Viz dotyčný článek v příloze k tomuto výboru.

hradní archivářka Anna Gašparíková). Ostatně právě tak se vzpomínající prezident nechal slyšet, že měl Štefánika “opravdu rád”, což u něho znamenalo mnohem víc než respekt, který pocítoval třeba k Benešovi.

Rozhodly legie

Štefánik vytvořil s Benešem a Masarykem exilový triumvirát, jehož členové se ideálně doplňovali. Masaryk vnukl zahraniční akci ideu, duchovní směr. Rakousko-Uhersko má zaniknout, neboť jde o stát a režim svou podstatou nedemokratický a vývojově překonaný. To však k získání podpory západních státníků nestačilo: souhlasili sice s Masarykovými ideály, neměli však žádný hmatatelný důvod, proč ho podpořit. Beneš byl dřič, který Masarykovy ideje dokázal vnutit do pera západním žurnalistům a který k získání lobbistů za československou věc uměl vynalézat metody, jež mezinárodní propaganda do té doby neznala. Ani on však nedokázal předložit lepší důvod, proč Čechoslovákům pomoci, než ten, že je to správné. Tím, kdo Masarykovu a Benešovu ideu snesl do roviny bezprostředního politického a válečného zájmu, byl Štefánik. Využil svých četných styků a v únoru 1916 vzal Masaryka k francouzskému premiérovi Briandovi; později zařídil kontakty i s dalšími politiky Dohody. Ti se tak dozvěděli úžasné zprávy. Dosud měli za to, že Češi a Slovinci bojují v uniformách rakouské armády proti Dohodě; nyní však slyšeli o desetitisících zajatců, kteří ve Francii, Itálii, ale hlavně v Rusku nečekají na nic jiného než na možnost bít Němce. Podle Štefánikova, Masarykova a Benešova plánu tedy Čechoslováci poskytnou Dohodě třicet tisíc vojáků; Francie je vyzbrojí a pošle na frontu. Co bude dál, to bylo ve hvězdách, obě strany však chápaly, k čemu dohoda spěje: pokud československá armáda vyhraje, přivede na svět, ověněna válečnými vítězstvími, československý stát. K úspěchu Štefánikova plánu přispěla situace na východní frontě a zejména chaos v Rusku. Ve chvíli, kdy se Leninova vláda zavázala umožnit transport německých a rakouských zajatců transsibiřskou magistrálou, tak aby se mohli vrátit do Evropy a být znovu nasazeni na západní frontě, už bylo na Sibiři vycvičené československé vojsko. Stačilo, aby Masaryk poručil, a magistrála zůstala stát. Svět užasl a pokusil se zapamatovat si podivné jméno těch, kdo spor daleko na východě rozhodli: Česlo- vá- ci.

Apoštolem v Rusku

Shodou okolností ve chvíli, kdy se Štefánikova myšlenka využití legií prosadila, zažil její autor zblízka i tragický pád. Když na konci roku 1918 odjel k ruským legiím, zaskočil ho na místě rozklad vojsk nakažených bolševismem. Řešil problém rázně, rozkazy (zrušil samozvané orgány vojenské samosprávy). Především však postupoval, jak to nazýval Masaryk, “apoštolsky”: snažil se přesvědčit vojáky, že komunismus je ve srovnání s demokracií špatná věc.

“Příklad: jsem-li ve své komnatě sám a chce se mi zívnout, učiním tak beze všeho tísnění, zívnu a případně pohodlně i ruce roztáhnu. Něco jiného je však, nalézám-li se ve slušné společnosti nebo uprostřed hustého zástupu lidí; tu si nemohu dovolit uči-

nit to, co jsem učinil, jsa sám, neboť mohl bych rukama někoho udeřit. Mám právo učinit pouze to a takovým způsobem, abych nepoškodil stejné právo souseda. Nečiním-li tak, pak je to bolševismus.”

Mnohým legionářům ale být bolševiky nevadilo. Když Štefánik v prosinci 1918 vyzýval vojáky k dobytí Kunguru, už si docela zoufal: “Přehlížel jsem plán a mohu vám říci, že úloha vám svěřená je velice malá. Prosím vás, udělejte to pro mne, abych se měl o co opřít, působte na hochy, že je to moje přání.” Dvacátého ledna 1919 nakonec od vojska bez rozloučení, narychlo odjel. Vypadalo to jako útěk, a také to útěk byl. Ani jeho nepřátelé, kteří ho obviňovali z leccého, nikdy nenapsali, že by měl v bojových situacích strach. Byl vojákem, jakých republika moc neměla. Pokud ho tedy na Sibiři něco zradilo, bylo to jeho zdraví. Měl je špatné celý život; už od dětství stonal se srdcem, později se přidaly potíže se žaludkem. Běžně omdlával, což však, rozloženo do celého života, znamenalo, že se vycvičil snášet bolest. Na konci roku 1918 už jí však bylo tolik, že se nedala vydržet. Mnozí, kdo s ním v té době mluvili, měli pocit, že hledí do tváře umírajícího člověka.

Pánbůh to zařídil

Odbojové zásluhy ho vymrštily do vedení exilu, zároveň však zvýraznily to, v čem se od nejbližších spolupracovníků Masaryka a Beneše lišil. V žádném případě nebyl přesvědčen jako oni, že “vývoj jde doleva”, naopak si přál v obnoveném státě zachování monarchie; mezinárodní situace se mu zdála příliš nejistá, než aby ji mohl urdit demokratický parlament. Když o tom v říjnu 1918 napsal Masarykovi v reakci na své jmenování ministrem války, totálně se tím před příštím prezidentem znemožnil. Protože Beneš z Paříže příživoval Masarykovy rozpaky zprávami o tom, že Štefánik je vlivem nemoci na konci kariéry, dospěl Masaryk v prvních měsících roku 1919 k rozhodnutí, že ministra války bude nutné odvolat, jen co se vrátí do vlasti. Čtvrtého května 1919 měl Štefánik uskutečnit rozhodující let, jímž se měl po uplynutí čtyř válečných let konečně vrátit domů. Havárii letadla nedaleko od Bratislavy nepřežil. Pro oba jeho nejbližší spolupracovníky tato smrt znamenala sice tragické, leč přesto vyřešení situace. Sám Masaryk se později domníval, že takto rozhodl sám pánbůh.

Foto: Prvorepublikový barvotisk: Štefánik jako armádní idol. Štefánikovo letadlo po havárii v roce 1919.

Na tahitských ostrovech Štefánik založil hvězdárnu a pomohl ke vzniku tamní československé kolonie.

V uniformě leteckého poručíka.

(1 Archiv, 2-4 z knihy *Štefánik vo fotografii*)

Dušan Kováč

Nežná revolúcia bola vyhandlovaná

Pýta sa Mirka Kernová

Český a slovenský svet, 14. marca 2005

<http://www.czsk.net/svet/clanky/sr/kovacrevol.html>

Okrem toho, že ste historikom, ste aj spisovateľom. Napísali ste rozprávky, rozhlasové hry, lyrickú prózu. Čím ste viac – historik či spisovateľ?

Profesiou som historik, ale vždy som sa venoval literárnej tvorbe. Je pravda, že v tých časoch, na ktoré mnohí spomínajú s nostalgiou, som mal oveľa viac času na literárnu tvorbu. Po roku '89 som skočil rovnými nohami hlavne do práce historika.

Ako ste sa dostali k rozprávkam?

Po osemdesiatom roku som mal pripravenú poviedkovú knihu, ktorá už nemohla vyjsť, lebo to nebol socialistický realizmus. Boli výhrady voči spôsobu, akým som písal. Povedal som si, že budem písať tak, ako sa to páči mne, alebo nebudem písať vôbec. Našiel som si parketu, kde som mohol písať, ako som chcel, a to bola literatúra pre deti, ktorá mohla byť aj plná fantázie a každý to považoval za normálne.

História ako veda by mala objektívne odhaľovať pravdu o našej minulosti. Dalo sa to pred rokom 1989?

Pred rokom 1989 mohol historik veľa bádať, ale nemal veľké potešenie z toho, čo píše. Nemohol napísať celkom to, čo chcel.

Ako ste začínali v Slovenskej akadémii vied?

Prišiel som tam 1. augusta v roku 1968. Pod vplyvom udalostí roku 1968 sa rozhodlo, že sa nemôžeme venovať len socialistickým krajinám, ale aj susedným. Vybudovala sa koncepcia všeobecných dejín. Mňa vzali, aby som sa venoval diplomatickým vzťahom Rakúska a Nemecka.

Kde boli stanovené mantinely?

Bolo možné robiť na určitých témach, ktoré neboli v centre pozornosti "vrchnosti". Celkom pokojne sa dalo robiť na téme cechov, stredovekých dejín. Ja som začínal vzťahmi medzi Rakúskom a Nemeckom. Tomu nikto z ideológov nerozumel, ani sa o to nikto nezaujímal.

Čo sa sledovalo?

Všetkých sa snažili dotlačiť do pokrokových revolučných tém.

Kto boli tí oni?

To boli ideológovia. Historický ústav SAV bol oficiálne deklarovaný ako ideologické pracovisko. Bol teda sledovaný a tí oni – to bol napríklad súdruh Ľudovít Pezlár, ale aj terajší predstaviteľ KSS súdruh Jozef Ševc, ktorý po ňom nastúpil. To boli tí, ktorí dbali na cenzúru. Tento ideologický dozor prichádzal z ústredného výboru strany a niekedy sa do neho zapojil aj mestský výbor a ich nástroje vo vedení SAV i na jednotlivých pracoviskách.

Ako vyzerala taká ideologická cenzúra?

Pamätám si napríklad, ako nás všetkých nahnali do zasaďačky na Patrónke. Prišiel tam Pezlár a hromžil, že niekto v nejakej práci písal o magickom realizme. Realizmus mohol byť len socialistický. Je zaujímavé, že niekedy si všimli smiešne drobnosti, no nevšimli si oveľa vážnejšie veci.

Aká atmosféra bola medzi historikmi, keď 21. augusta prišli sovietske tanky?

Bol som tam nový. Takmer všetci boli nejakým spôsobom zapojení – chodilo sa agitovať, hovoriť so sovietskymi vojakmi. Vnímal som tam takú spontánnu eufóriu pre Dubčeka. Mal som dojem, že som tam jediný, kto si dovoľí byť k Dubčekovi kritický.

Ako ste vtedy Dubčeka vnímali?

Ako komunistu, ktorý vzišiel z aparátnickej školy. Možno, že bol osobne charakter, ktorý by chcel urobiť zmenu, ale nie celkom domýšľa všetky dôsledky. Bol to možno dobrý človek, ale nebol to veľký politik. Proces, ktorý nastal v 68. roku, by išiel v mnohom aj mimo neho. Jednoducho, Dubček pustil džina z fľaše a pravdepodobne ani netušil, kam to všetko povedie.

Nehodnotíte ho teda pozitívne?

Je otázne, či možno niekoho z komunistického obdobia hodnotiť pozitívne a v akom zmysle. Dubček bol pozitívny hrdina obrodného procesu roku 1968. V tom je jeho význam i jeho limity. Na Slovensku však bolo vtedy mnoho významných osobností, no buď boli zatvorení, alebo odsunutí na vedľajšiu koľaj.

Ako vyzerala normalizácia v akadémii?

Niektorí najnadšenejší dubčekovci zrazu prijali *Poučenie z krízového vývoja*. Niektorí, možno z nejakého pudu sebazáchovy akceptovali, čo sa stalo. Boli aj tvrdí stalinisti alebo neostalinisti, ktorí to všetko vítali a prevzali iniciatívu a napokon aj moc. A potom bola, samozrejme, trpiaca a mlčiaca väčšina, masa, ktorá nemohla o ničom rozhodnúť.

Mali ste medzi sebou príslušníkov ŠtB, vedeli ste o nich?

Určite, všade boli. O jednom kolegovi sa všeobecne vedelo, že pracuje ako agent ŠtB. Všetci ho vnímali, ako človeka, ktorý k nám nepatrí. Potom som sa na moje veľké prekvapenie dozvedel, že na zoznamoch boli aj ďalší, o ktorých by som to nikdy nebol povedal.

Je podľa vás dobré, že sa otvárajú zväzky ŠtB?

Pre zdravie tejto spoločnosti to dobré je. U nás je toľko rôznych nepotrestaných zločinov, a to nie len z komunizmu, ale aj po roku '89, že ľudia nadobúdajú pocit, že žiadna spravodlivosť neexistuje. Keď je niekto darebák a darí sa mu, tak sa mu bude dariť vždy za každého systému. Toto vo vedomí našej spoločnosti existuje, a to mi prekáža. Prinajmenšom zverejnenie zväzkov donúti niektorých ľudí, aby sa vyjadrili. Boli tam rôzni ľudia, aj takí, na ktorých ŠtB niečo vedela a vydierala ich.

Myslíte si, že by vedomí spolupracovníci ŠtB mali opustiť verejné funkcie?

Áno. Tí, čo bol agenti ŠtB, dnes nemôžu argumentovať, že sa porušujú ich ľudské práva, keď musia opustiť svoje funkcie. Jednoducho, v určitom období sa dali do nejakej organizácie, vedeli o tom, podpísali to. Nedával by som ich preto pod gilotínu, ale nerozumiem, prečo by mali zastávať rôzne vysoké funkcie. Prekáža mi na tom však iné – že interní pracovníci ŠtB neboli dôsledne postihnutí ani lustračným zákonom a, navyše, ŠtB bola inštitúcia, ktorú riadila komunistická strana a voči nej dodnes nikto zodpovednosť nevyvodil.

Ako sa pozeráte na to, že Ševc je teraz v parlamente?

Po roku 1989 sa stala chyba. Komunisti už neboli schopní vládnuť. Keď ich Moskva opustila, nemali oporu u nikoho, naozaj boli ako ten jakešovský kôl v plote. Nemohli sa spoľahnúť ani na armádu, ani na políciu, tí by proti ľuďom nešli. “Prvá vlna” v revolúcii, ktorá nebola pripravená na radikálnu zmenu, si zvolila dohodu s komunistami, vytvorili akúsi “koaličnú” vládu, vyhandlovali, že komunisti zvolili Havla za prezidenta, Dubčeka za predsedu parlamentu a týmto spôsobom komunisti ako-by kontinuitne pokračovali. Nežnej revolúcii hovorím, že to bola vyhandlovaná revolúcia.

Ako to podľa vás malo byť?

Komunistický režim bol totalitný, zločinecký a komunistická strana, ktorá toto riadila, mala byť postavená mimo zákona. Komunistická strana sa mala zakázať. To by bola bývala revolúcia. Viem, že každé prirovnanie kríva, ale predstavme si, že by sa po porážke fašizmu v Nemecku dostala nacistická strana do parlamentu. Bolo to nepredstaviteľné.

Ktoré udalosti boli podľa vás v našej histórii najviac ideológiou prekrútené?

Všetky, ktoré nastali po októbrovej boľševickej revolúcii v Rusku. Vtedy sa tomu hovorilo Veľká októbrová socialistická revolúcia. Od týchto čias akoby sa začala nová kapitola vo svetových dejinách. Všetko, čo bolo pozitívne vo vzťahu k budovaniu socializmu, sa stalo pozitívnym a všetko ostatné bolo negatívne. Tak napríklad vznik Československa sa preto veľmi dlho hodnotil negatívne. To bola aj príčina, prečo sa ľudia ako Masaryk a Štefánik dostali pod paľbu komunistického režimu.

Prečo?

Lebo republika nebola socialistická, a teda nemohla byť dobrá. Vznik Československa prešiel dokonca dvojakou dezinterpretáciou, lebo proti prvej republike bojovali aj ľudia, aby zahladili svoje zlé svedomie, lebo ju spolu s Hitlerom rozbili. Tým zjednodušeným spôsobom sa to deformovalo. Vytvoril sa určitý systém, ktorý vniesol do vedomia spoločnosti veľký chaos. Vniesť do toho poriadok je zložité.

Česká televízia rozbehla súťaž Najväčší Čech – Volte najväčšiu osobnosť Čiech, Moravy a Sliezska. Ak by bola taká súťaž na Slovensku, kto by podľa vás podľa hlasovaní ľudí vyhral?

Podľa mojich prieskumov na školách a diskusií sa to pohybuje okolo Štefánika, Hlinku, Hodžu, a ľudia ktorí milujú Tisa, by si zvolili jeho.

Myslíte si, že Slovensko má dostatok osobností, na ktoré môže byť hrdé? Kto by mal byť na vrchole rebríčka podľa vás?

Myslím si, že určite má. Určite by tam bol Masaryk, Štefánik, Hodža. Problém je, že dejiny vnímame len ako politické dejiny. Iste máme aj dobrých politikov – Milan Hodža – to bol rodený politik, ale aj Osuský, Papánek, Slávik. Máme však aj veľké osobnosti vo vede, v kultúre. Málokto u nás vie, kto to bol Aurel Stodola – jeden z najväčších špecialistov na turbíny, ktorý bol Einsteinovým učiteľom. V kultúre Ivan Krasko, napríklad, ale aj mnohí ďalší. Slováci si však potrpia na politikov. Keď sa uvažovalo o portrétoch na slovenských bankovkách, v historickom ústave sme upozorňovali, nedávajme tam politikov – dajme tam ľudí z vedy, kultúry. Samozrejme, že to neprešlo – potrebovali tam mať politikov, potrebovali tam mať svoje idoly, a tak najvyššie na päťtisícokorunáčke je Štefánik, na tisícokorunáčke Hlinka, na päťstokorunáčke Štúr. Pekne poporiadku, ak je jeden luterán druhý musel byť katolík.

Bolo to naozaj takto formulované, že katolík – luterán?

Nie, to sú naše slovenské nepísané pravidlá.

Myslíte si, že ľudia poznajú politikov, ktorých spomínate?

Málo. Je to dôsledok štyridsiatich rokov komunistickej propagandy. Slováci sú málo hrdí na Masaryka, hoci bol po otcovi Slovákom. Bol síce českým politikom, lebo žil a pracoval v Prahe, ale považoval sa aj za Slováka. Jeho deti hovorili po slovensky a my dnes máme problém prihlásiť sa k Masarykovi ako k významnému Slovákovi. Napríklad Maďari sú úplne opačný prípad. Hlásia sa ku každému, kto čo i len trošku “preletel ponad Maďarsko” – napríklad k nositeľovi Nobelovej ceny Philippovi Lenardovi, ktorý ani nebol Maďarom, žil iba v Uhorsku a bol bratislavským Nemcom. Je to opačný extrém, ale priznám sa, že mne sympatickejší. My osobnosti odháňame. Kto nám trochu nevoní, toho z našej spoločnosti vyhodíme.

A čo Štefánik, zaslúži si prvenstvo?

Zaujímavé je, že Štefánika akceptujú všetci. Je to tak trochu aj preto, že nie sú ochotní ho študovať, zamýšľať sa nad ním. Berú ho ako sochu ako symbol. Ide o meno, ide o obraz – v generálskej čiapke. Málokto Štefánikov odkaz naozaj študuje.

Myslíte teda, že Štefánik je na Slovensku heroizovaný?

Celkom určite. A škodí to hlavne jeho odkazu.

Čo sa na ňom heroizuje?

Poznáme Štefánika ako modlu, sochu, ale nevnímame ho ako človeka, ktorý mal v živote neobyčajne veľa problémov, s ktorými musel zápasieť.

Z akých chýb minulosti by sa mohli Slováci poučiť?

Mali by sme sa poučiť z dejín slovenského štátu, lebo kolaborácia so zlom je bezvýhodisková. Z toho sa však nepoučili ani nasledujúce generácie. Vtedajšia politická reprezentácia bola ochotná spolupracovať s Hitlerom a ísť

s ním do vojny. Boli ochotní poslať slovenských ľudí bojovať za Hitlerove záujmy, hoci boli protislovenské. Hitler sa netajil tým, že všetci Slovania sú národy nižšej kategórie, ktoré sa dajú buď zgermanizovať, alebo ich treba vyhubiť, či niekam vysídliť.

Myslíte si, že politici na čele s Tisom v roku 1939 nerozpoznali hrozbu Hitlera v Európe? Prečo s Hitlerom spolupracovali?

Súvisí to s dvoma vecami. Na jednej strane práve okruh ľudí z Hlinkovej strany (HSLS) nebol dostatočne politicky vzdelaný, hlavne nie v oblasti zahraničnej politiky. Nevníмали, čo Hitler a nacizmus znamenajú. Na strane druhej, mnoho z toho, čo sa v Nemecku dialo, im bolo aj blízke. Neboli demokrati, boli stúpenkami autoritatívneho režimu, akéhosi stavovského štátu. Stávali sa do pozície jediných reprezentantov Slovákov a Slovenska. "My sme tí praví Slováci!" Pluralizmus pre nich nič neznamenal. To je to, kde sa problém začína. Je nesporné, že autoritatívne a diktátorské metódy im neboli vôbec cudzie. Kolaborácia sa skončila tragicky a bola spojená aj s holokaustom, aj s arizáciou – to je problém, ktorý sa obhajovia slovenského štátu pokúšajú zľahčovať.

Vie sa s tým Slovensko dnes vyrovnat'?

Možno ani veľmi nechce. Nechceme si, napríklad, naliať čistého vína a nechceme si povedať, že antisemitizmus má u nás svoje tradície. Nemusí to, pravda, znamenať hneď holokaust, ale iste to spolu súvisí. A antisemitizmus je tu dodnes. Historiografia je tu na to, aby nastavila spoločnosti zrkadlo. Nemci mali veľmi ťažkú diskusiu o nemeckom podiele na vojne a vine. U nás to nebola téma. Za komunizmu sa nevytvoril priestor na nejakú výmenu názorov. Preto to dodnes v určitej časti spoločnosti žilo, akoby dejiny boli dvojaké. Jedny tie v škole a druhé doma. Problém je v tom, že celé generácie sa nedostali k možnosti si túto vec vydiskutovať.

Práve v tejto otázke je rozpoltená aj historická obec. Bežný človek sa dostane od historikov k dvom pohľadom – vy to obdobie kritizujete, historici okolo Matice slovenskej veľbia. Prečo si to historici nevyjasnia?

V roku 1990 vznikla pod patronátom SNR komisia historikov, ktorá mala za úlohu robiť odborné diskusie (čo mali pokračovať v televíznych besedách) o páľčivých otázkach slovenských dejín, a teda aj o slovenskom štáte. Pozývali sme tam aj amatérskych, aj exilových historikov. Po určitom čase sa diskusie skončili. Historici obhajujúci slovenský štát neboli schopní svoje tvrdenia argumentačne presadiť. Veď ako môže niekto vyargumentovať, že kolaborovať s Hitlerom, ísť s ním do vojny, bolo pozitívne pre slovenský národ?

Myslíte historikov okolo Matice slovenskej?

Na naše stretnutia prestali chodiť historici okolo Matice slovenskej, lebo videli, že na tomto fóre to nebolo ako v ich okruhu, kde žali vždy len potlesk, a nekládli sa im žiadne otázky, protiargumenty.

Nechcú to historici navzájom riešiť?

Diskutovať s Ďuricom a Vnukom na odbornej úrovni nemá zmysel. Som ochotný si s nimi sadnúť na diskusiu

v televízii. Oni sú na úrovni neskorých romantikov v európskom dejepisectve 19. storočia. Tam sa fabrikovali dokumenty s cieľom dokázať slávnú históriu svojho vlastného národa. Keď sa však historiografia stala odbornou disciplínou, už to nemôže fungovať.

Heroizujú historici okolo Matice udalosti slovenského štátu?

Oni sa tým vôbec netaja. Vnuk otvorene povedal, že považuje za svoju celoživotnú úlohu poslanie heroizovať, resp. rehabilitovať slovenský štát a osobitne Jozefa Tisa.

Myslíte si, že Slováci majú radi vodcov?

Určitá časť slovenských občanov určite.

Pochádza to z našich historických skúseností?

Slováci vedia prejsť od jedného extrému k druhému. Od zbožňovania k zatracovaniu. To tu existuje možno po stáročia. Ukážem to na príklade z prvej svetovej vojny. Slovenskí vojaci na začiatku vojny patrili k najhrdinskejším vojakom, čo bojovali za svojho panovníka. Slovenský vojak bol vychovávaný k úcte k autorite kráľa, cisára. Na konci prvej svetovej vojny boli títo vojaci jedni z najväčších rebelantov celej rakúsko-uhorskej armády, boli zapletení do všetkých vzbúr, ktoré sa v armáde konali. Aj dnes u niektorých pretrváva tento prvok úcty k autoritám, veľkým vodcom. Po určitých životných skúsenostiach sa prechádza do opačného extrému, a to je úplné znevažovanie všetkých osobností, v duchu hesla: "Všetci rovnako kradnú."

Slovenskí politici majú v oblúbe "vyťahovanie národnej karty". Je to slovenská vlastnosť?

Nacionalizmus je európska vlastnosť. Takouto kartou sa hrá hocikde. Vyplýva to z predstavy, ktorá pochádza z 19. storočia. Nazval by som to kolektívne vlastníctvo nejakého štátu – idea národného štátu. Že si hovoríme "my" a myslíme tým Slováci. My vlastnime tento štát. Cez toto kolektívne vlastníctvo štátu sa vytvára priestor pre politikov na vyťahovanie národnej karty. Je to stále živé a, žiaľbohu, stále to funguje a politici to využívajú.

Ako vyzeralo Slovensko pred sto rokmi. Je pravdou, že sme boli jednou veľkou dedinou?

Slovensko bolo roľnícke, vidiecke. Bratislava - Prešporok to síce bolo v uhorských pomeroch väčšie a významnejšie centrum, ale na začiatku storočia bolo prevažne nemecké. Časť Nemcov sa už maďarizovala. Je pravda, že práve na začiatku 20. storočia sa začala Bratislava slovakizovať. To súviselo s tým, že sa spriemyselňovala. Väčšina dnešných závodov v Bratislave vznikla práve v tomto období. Vznikali fabriky, potrebovali pracovnú silu, ktorá prišla z okolia: zo Záhoria a z malokarpatskej oblasti – a to bolo slovenské obyvateľstvo. Pre európskych politikov Slovensko ako pojem neexistovalo.

A ostatné Slovensko?

Ostatné mestá boli predovšetkým malé. V mnohých nebola kanalizácia, nebol vodovod. Boli to také väčšie dediny. Boli to často sídla žúp – teda administratívne a správne centrá. Takým bola aj v tom čase slovenská mekka – Turčiansky Sv. Martin. Bola to také väčšie dedina.

Bolo potrebné, aby po vzniku Československa prišla na Slovensko česká inteligencia. Naozaj by sme sa bez nej nezaobišli?

Celkom určite nie. Celá krajina bola do roku 1918 postavená na administratíve, v ktorej neboli Slováci. V tých centrách to boli buď Maďari, alebo to boli už maďarizovaní Slováci, ktorí po roku 1918 neboli ochotní zostať v Československu. Nepodpísali tzv. prísahu vernosti republiky, a tak štátnu službu nemohli vykonávať.

Aký význam mal vznik Československa pre Slovákov?

Slováci sa za prvých dvadsať rokov spoločnej republiky dotvorili ako národ. Navyše sociálna štruktúra slovenskej národnej spoločnosti bola taká, že tu bola malá vrstva nejakej inteligencie, niekoľko farárov, advokátov a redaktorov a potom roľnícka masa. Toto sa za dvadsať rokov zmenilo. Trúfam si povedať, že slovenská spoločnosť v roku 1918 nebola ešte schopná spravovať územie Slovenska, ale na konci prvej republiky toho schopná bola. Bol to v európskych podmienkach mimoriadne dynamický vývoj.

Pro bližší zájem o M. R. Štefánika: knižní publikace z posledních let

Životopisná vyprávění a polemiky určené širšímu publiku

- Ján Juríček, *M. R. Štefánik: životopisný náčrt*. Bratislava, Mladé letá, 3. vyd. 1990, 174 str. (1. vyd.: 1968)
- Vladimír Zuberec, *Krásny život M. R. Štefánika*, Bratislava, Pramene pre Múzeum Slovenského národného povstania B. Bystrica, 1990, 47 str.
- , *Milan Rastislav Štefánik: Léta hvězdná a válečná*, Praha, Melantrich, 1990, 40 str. (Slovo k historii, roč.1990, č. 23)
- Štefan Štvrtecký, *Náš Milan Rastislav Štefánik*, dosl. Ján Felix. Bratislava, Smena, 1990, 305 str.
- Milan Vároš, *Posledný let generála Štefánika*, Bratislava, Obzor, 1991, 191 str.
- Jozef Husár, *Musel generál M. R. Štefánik zahynúť? Fakty, svedectvá, dokumenty*, Bratislava, J. Husár, 2000, 176 str.
- Viliam Apfel, *Panteón zlomených nádejí: nezvyčajný a predsa pravdivý príbeh mohyly M.R. Štefánika na Bradle*, Liptovský Mikuláš, Transcius, 2004, 161 str.
- Emil Karol Kautský, *Kauza Štefánik: legendy, fakty a otázky okolo vzniku Česko-Slovenskej republiky*, Martin, Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004, 293 str.

Věcné analýzy na archivním podkladu

- Ján Mlynárik, *Cesta ke hvězdám a svobodě* [přeložila Sidonie Dědinová]. Vyd. 2. Praha, Lidové noviny, 1991, 275 str.
- Dušan Kováč, *Milan Rastislav Štefánik*, Budmerice, Rak, 1996, 79 str.
- Generál Dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat*, zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave, 4.-5. mája 1999. Marián Hronský, Miloslav Čaplovič (vyd.), Bratislava, Vojenský historický ústav MO SR, 1999, 245 str.
- Milan Rastislav Štefánik, astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne*, sous la dir. de Bohumila Ferenčuhová, Paris, Association pour l'histoire et la culture de l'Europe centrale et orientale, 1999, 113 str.
- Miloslav John, *Milan Rastislav Štefánik : život a smrt národního hrdiny*, Olomouc, Votobia, 2000, 143 str.

Edice dokumentů

- Milan Stanislav Ďurica, *Milan Rastislav Štefánik vo svetle talianskych dokumentov*, 1. slovenské vyd. Bratislava, THB, 1998, 93 str. [1. talianske vyd.: 1973]
- Dušan Kováč, *Štefánik a Janin: príbeh priateľstva*, Bratislava, Dilema, 2001, 163 str.

Vzpomínky

- Louise Weiss, *Mémoires d'une Européenne*, Paris, Payot, t. Ier: *Une enfance républicaine: jeunesse blessée, 1893-1919*, 1968, 316 str. ; t. II: *Genève ou Moscou ? Apostolat pour la Société des Nations*, 1969, 359 str. Edition définitive: Paris, Albin Michel, 1978-79.
- Giuliana Benzoni, *La vita ribelle: memorie di un'aristocratica italiana fra belle époque et repubblica*, Bologna, Il Mulino, 1985, 254 str.